

De openbare bibliotheek tien jaar van nu. De Hoofdlijnen

De openbare bibliotheek tien jaar van nu

De hoofdlijnen

Frank Huysmans
Carlien Hillebrink

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, april 2008

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2008

SCP-publicatie 2008/7

Tekstredactie: Karolien Bais, Haarlem

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Opmaak figuren: Mantext, Moerkapelle

Omslagontwerp: Bureau Stijlzug, Utrecht

Omslagillustratie: Merlijn Draisma, Bussum

ISBN 978-90-377-0373-3

NUR 740

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

Inhoud

1	Probleemstelling	8
2	Opdracht en geschiedenis	9
3	Trends in de samenleving	11
4	Trends in communicatie en informatie	13
5	Ontwikkelingen in bibliotheekgebruik	14
6	Veranderend mediagebruik	15
7	De toekomst van de bibliotheek	16
8	Handreikingen voor beleid	21
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	27

De hoofdlijnen

De openbare bibliotheek tien jaar van nu schetst een perspectief voor de openbare bibliotheek in Nederland. Het advies van de Raad voor Cultuur uit 1998 was de aanzet tot vernieuwing van de bibliotheek, een proces dat tien jaar later nog niet is afgerond. Een breed gedeeld beeld van plaats en functie van de openbare bibliotheek over tien jaar ontbreekt. Over de vraag waarop de bibliotheek zich moet richten bij de vormgeving van haar toekomst bestaan sterk uiteenlopende visies.

Om de discussie meer richting te geven vroeg de Stuurgroep Bibliotheken het Sociaal en Cultureel Planbureau een studie te verrichten naar relevante trends in de samenleving, in media- en informatie-aanbod, in mediagebruik en informatiezoekgedrag, en in bibliotheekgebruik. Gegevens daarover kunnen houvast bieden bij de inhoudelijke en bestuurlijke vormgeving van de openbare bibliotheek in de komende tien jaar. Daarin speelt de maatschappelijke (normatieve) opdracht van de openbare bibliotheek nadrukkelijk mee. Aan het einde van de studie worden twee toekomstbeelden geschetst. In beide beelden neemt het draagvlak voor de openbare bibliotheek af; in het eerste beeld minder sterk dan in het tweede. In beide gevallen ontstaan tekortkomingen in de maatschappelijke informatievoorziening. Tot besluit geeft het rapport handreikingen voor inhoudelijke en bestuurlijk-organisatorische vernieuwing om die tekortkomingen te bestrijden.

Dit boekje bevat de hoofdlijnen van het onderzoeksrapport. Het volgt de opbouw van het rapport en geeft een overzicht van de bevindingen en de consequenties daarvan voor de vormgeving van de toekomst van de bibliotheek.

1 Probleemstelling

Veranderingen in de samenleving en in het media- en informatielandschap hebben gevolgen voor de wijze waarop burgers zich informeren en met cultuur in aanraking komen. Deze veranderingen, zo is de algemeen gevoelde slotsom, nopen tot herbezinning op functies en dienstverlening van de openbare bibliotheken.

De bibliotheekvernieuwing begon nadat de Raad voor Cultuur in 1998 adviseerde om de bibliotheekstructuur op lokaal en provinciaal niveau te wijzigen. De Raad constateerde een gebrek aan samenhang in de branche, terwijl die juist nodig was om de uitdagingen het hoofd te bieden. De Stuurgroep herstructurering openbaar bibliotheekwerk (bekend als de commissie-Meijer) adviseerde daarop in 2000 basisbibliotheken te vormen met gescheiden front- en backofficetaken en de provinciale bibliotheekcentrales om te vormen tot provinciale serviceorganisaties om de slagkracht van de branche te vergroten. In 2001 startte het proces van bibliotheekvernieuwing officieel met het sluiten van het Koepelconvenant tussen de drie betrokken overheidslagen.

Nu het einde van de bestuurlijke hervormingen in zicht komt, begint de balans wel te verschuiven naar de inhoudelijke vernieuwing, maar de vraag is of dat snel genoeg gaat en of de richting waarin de bibliotheek zich vernieuwt voldoende duidelijk is.

Momenteel bevindt de bestuurlijke reorganisatie zich in de eindfase. Het aantal bibliotheekorganisaties is sterk gedaald, terwijl het aantal vestigingen vrij constant is gebleven. De inhoudelijke vernieuwing heeft niet altijd evenredig veel aandacht gekregen. Nu het einde van de bestuurlijke hervormingen in zicht komt, begint de balans wel te verschuiven naar de inhoudelijke vernieuwing, maar de vraag is of dat snel genoeg gaat en of de richting waarin de bibliotheek zich vernieuwt voldoende duidelijk is.

Doel van het onderzoek *De openbare bibliotheek tien jaar van nu* is een toekomstbeeld te schetsen en handreikingen te bieden aan de betrokken partijen (de openbare bibliotheken, de

branche, de Vereniging van Openbare Bibliotheken, provinciale serviceorganisaties, het rijk, provincies en gemeenten) om die toekomst te realiseren. Dat gebeurt op basis van analyses van de huidige en toekomstige maatschappelijke ontwikkelingen en van ontwikkelingen in aanbod en vraag in de informatievoorziening.

Het fundament voor de handreikingen vormen analyses van gebruiksgegevens uit enkele langlopende onderzoeken. Zij geven inzicht in de ontwikkelingen in het bibliotheekgebruik in de afgelopen decennia. De ontwikkelingen worden in de context geplaatst van de maatschappelijke omgeving van de bibliotheek en van het bredere mediagebruik. Aan de hand van de normatieve opdracht van de bibliotheek analyseren we welke maatschappelijke 'tekorten' er dreigen te ontstaan die de openbare bibliotheek in een 'wenselijke toekomst' kan opheffen. Ter afsluiting geven we handreikingen voor het beleid van branche en overheden om deze wenselijke toekomst dichterbij te brengen.

2 Opdracht en geschiedenis

Hoofdstuk 2 beschrijft de historische ontwikkeling van de openbare bibliotheek. Haar opdracht is vanouds toegang bieden tot informatie en cultuur aan eenieder. Het besef dat vrije toegang tot informatie en cultuur belangrijk was, is ontstaan tijdens de verlichting. In de achttiende eeuw vormde de gegoede burgerij zogenoemde leesgezelschappen. In de negentiende en aan het begin van de twintigste eeuw begon diezelfde bourgeoisie zich sterk te maken voor openbare leeszalen voor de minder vermogende klasse (de leeszaalbeweging). De eerste openbare bibliotheken ontstonden in Nederland op de drempel van de twintigste eeuw. De landelijke openbare bibliotheekvoorziening ontstond pas toen openbare, katholieke en protestantse bibliotheekkoepels zich in 1972 verenigden in het Nederlands Bibliotheek- en Lektuur Centrum (NBLC) en de Wet op het openbaar bibliotheekwerk (1975) werd ingevoerd. Dit leidde tot een sterke toename in het aantal vestigingen en daardoor tot een sterke toename in het gebruik. Met het aantal vestigingen steeg ook de omvang van de collecties. Ledenaantallen en uitleencijfers stegen overeenkomstig.

De decentralisering van de bibliotheekbranche, in de jaren tachtig ingevoerd, werd in 1994 in de Wet op het specifiek cultuurbeleid geformaliseerd. De gemeente werd de voornaamste opdrachtgever en subsidiegever van de bibliotheek, terwijl ondersteuning op provinciaal en landelijk niveau ging plaatsvinden. Het *Koepelconvenant herstructurering openbaar bibliotheekwerk* uit 2001 liet de decentrale structuur intact en wijzigde de verdeling van taken over de verschillende lagen. De bedoeling was te komen tot een netwerk van basisbibliotheken, ieder met een verzorgingsgebied dat groot genoeg was om enige slagkracht te hebben. Basisbibliotheken konden op provinciaal niveau diensten inkopen bij serviceorganisaties en in branchebrede taken vond landelijke samenwerking plaats.

In de *Richtlijn voor basisbibliotheken* (2005) zijn de vijf kernfuncties vermeld die de bibliotheekbranche voor zichzelf ziet. Dit zijn 'kennis en informatie', 'ontwikkeling en educatie', 'kunst en cultuur', 'lezen en literatuur' en 'ontmoeting en debat'. Op elk van deze vijf gebieden zijn bibliotheken actief of zouden dat in principe moeten zijn. De aanname bij de vijf functies is dat ze elkaar onderling versterken en een samenhangend geheel vormen. De functies lijken breed geaccepteerd te zijn in de branche; van sterke tegengeluiden is geen sprake. Het aanbod van bibliotheken, zowel in de collectie als in andere activiteiten, richt zich naar deze functies.

Tussen opdracht en praktijk van de bibliotheek hebben altijd afwijkingen bestaan. Van meet af aan stond het idee van volksverheffing op gespannen voet met de realiteit dat de meeste gebruikers voor recreatie naar de bibliotheek kwamen. Ook kende de onbelemmerde toegang van burgers tot informatie en cultuur zijn beperkingen: uit religieuze, moralistische of andere overwegingen kwamen bepaalde materialen niet voor in de collectie, en de mogelijkheid om zelf langs de kasten te lopen en zonder tussenkomst van een bibliothecaris materialen te kiezen was tot in de jaren zestig

van de twintigste eeuw lang niet overal mogelijk. De verzuiling en de bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog zetten het streven naar openbaarheid en onafhankelijkheid van de bibliotheek onder druk. Bovendien is de bibliotheek door de subsidiëring afhankelijk van bestuurlijke 'modes' en gevoelig voor ontwikkelingen in de economische conjunctuur. Niettemin vertegenwoordigt de openbare bibliotheek als instituut vier belangrijke waarden: vrijheid, gelijkheid, sociale cohesie en kwaliteit. Deze vier waarden zijn te operationaliseren in negen normatieve principes voor goed functioneren van de openbare bibliotheek:

- toegankelijkheid, beschikbaarheid;
- diversiteit, pluriformiteit;
- onafhankelijkheid, objectiviteit;
- solidariteit, sociale insluiting;
- sociale controle, integratie;
- instandhouding van de symbolische omgeving;
- betrouwbaarheid, precisie;
- professionaliteit, deskundigheid;
- actualiteit, vernieuwing.

Deze principes gebruiken we in hoofdstuk 7 om te toetsen in hoeverre de openbare bibliotheek haar maatschappelijke opdracht naar verwachting over tien jaar nog zal vervullen. De veranderingen in de omgeving van de bibliotheek zijn enerzijds van demografische en sociaal-culturele aard, anderzijds spelen ze zich af in het media- en communicatiebestel.

3 Trends in de samenleving

In hoofdstuk 3 beschrijven we de demografische en sociaal-culturele trends die voor het functioneren van de openbare bibliotheek over tien jaar van belang zijn. Verwachte demografische ontwikkelingen zijn relevant om het toekomstige aanbod van de bibliotheek af te stemmen op de gevraagde dienstverlening. Sociaal-culturele ontwikkelingen beïnvloeden de verwachtingen van bibliotheekgebruikers en de soort dienstverlening waaraan ze behoefte hebben.

Wat betreft de demografische trends zal de bevolking de komende tien jaar naar verwachting van het Centraal Bureau voor de Statistiek verder groeien, maar minder hard dan in de afgelopen decennia. 65-plussers gaan een groter deel van de bevolking uitmaken. Ook de etnische samenstelling van de bevolking zal veranderen. Binnen de groep niet-westerse immigranten zullen de vier grote groepen (Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen/Arubanen) een relatief bescheidener plaats innemen door de groei van nieuwe groepen niet-westerse immigranten. Daarnaast zal migratie binnen Europa grote groepen nieuwe Nederlanders van westerse afkomst brengen. De meeste allochtonen wonen in de vier grote steden, maar de verwachting is dat met name de groepen die daar al langer wonen naar de steden rondom de grote vier zullen trekken. Het aandeel jongere niet-westerse allochtonen in de vier grote steden zal dus wat afnemen, maar zij zullen over tien jaar nog altijd een aanzienlijk deel van de bevolking uitmaken.

Op sociaal-cultureel gebied is te verwachten dat de toename in opleidingsniveau doorzet, maar niet meer in hetzelfde tempo als in de afgelopen eeuw. Op school blijven achterstandsleerlingen, die zowel van allochtone als autochtone herkomst zijn, extra aandacht nodig hebben. De stimulering van 'een leven lang leren' door de Nederlandse overheid en de Europese Unie houdt verder in dat mensen na het afronden van hun formele opleiding vaker cursussen en opleidingen zullen volgen. Nederlanders worden welvarender, en zeker als die welvaart gekoppeld wordt aan de financiële bestedingen aan de vrije tijd zal de sterke groei daarvan in de afgelopen decennia aanhouden. Maar er blijft ook een groep mensen die moeite heeft om rond te komen en op maatschappelijke ondersteuning is aangewezen. Steeds meer mensen combineren arbeid en zorg, wat zeker in de middelste leeftijdscategorieën de hoeveelheid vrije tijd onder druk zet. Mensen kiezen er vaker voor een huishouding alleen te voeren. Attitudes ten opzichte van lidmaatschap van verenigingen en organisaties veranderen door individualisering en informalisering. Verbanden worden tijdelijker en veranderlijker. Dit uit zich ook in een andere houding tegenover vrijwilligerswerk. Er zijn tekenen dat vrijwilligerswerk terugloopt, maar ook dat het een andere, meer tijdelijke en projectmatige vorm aanneemt. Tot slot is er de voortschrijdende informatisering. Computers met internetverbinding zijn al in verreweg de meeste Nederlandse huishoudens aanwezig, zeker in huishoudens met opgroeiende kinderen, en zijn ook op school en werk ruim voorhanden. Vrijwel alle internet-

ters gebruiken het web om informatie te zoeken en te communiceren. Ouderen en lager opgeleiden lopen de komende tien jaar hun achterstand in computergebruik langzaam in.

Gewenning aan keuzemogelijkheden, individualisering van dienstverlening en voor bepaalde groepen een toenemende tijdsdruk resulteren in een behoefte aan een ander, en anders toegankelijk, aanbod.

De bibliotheek is er voor de gehele bevolking, maar sommige groepen zijn extra op de bibliotheek aangewezen, zoals laaggeletterden, nieuwkomers en achterstandsleerlingen in het onderwijs. Daarnaast kan de bibliotheek van dienst zijn voor een minder urgente groep: mensen die een studie doen buiten een onderwijsinstituut. De verwachtingen die mensen hebben van de bibliothecaire dienstverlening veranderen door wat zich in 'de markt' afspeelt. Gewenning aan keuzemogelijkheden, individu-

alisering van dienstverlening en voor bepaalde groepen een toenemende tijdsdruk resulteren in een behoefte aan een ander, en anders toegankelijk, aanbod. Levenslange lidmaatschappen worden minder vanzelfsprekend. De bibliotheek zal de veranderende verwachtingen en behoeftes van klanten met innovatieve dienstverlening tegemoet moeten treden. Voor de maatschappelijke participatie, steeds betrokkener, plaatselijker en tijdelijker, kan de bibliotheek, gezien haar streven een plaats voor ontmoeting en debat te zijn, een rol spelen.

4 Trends in communicatie en informatie

In hoofdstuk 4 bespreken we de ontwikkelingen in media en communicatie die van belang zijn voor de vijf kernfuncties van de bibliotheek. Veranderingen in media-gebruik, informatiezoekgedrag en communicatie van mensen vergen dat de bibliotheek haar dienstverlening aanpast. Bovendien kan het zijn dat andere partijen functies van de bibliotheek overnemen.

De digitalisering heeft de informatievoorziening ingrijpend veranderd: sneller, ruimer, toegankelijker, internationaler, persoonlijker. Tegelijkertijd baren kwantiteit (te veel) en kwaliteit (te weinig) zorgen. De functie van de bibliotheek als bron van betrouwbare informatie is belangrijk, maar zij zal met haar aanbod maatschappelijk relevant moeten blijven.

De democratisering van productie- en distributiemiddelen in media en communicatie levert nieuwe interessante verschijnselen op, die momenteel nog sterk in ontwikkeling zijn en waarvan de toekomstige rol onzeker is. Hoeveelheid, snelheid en toegankelijkheid van content zijn sterk toegenomen. Technologische ontwikkelingen als e-boeken en *publishing on demand* zullen invloed hebben op het productieproces van gedrukte media, maar het in grote oplagen gedrukte boek zal naar alle waarschijnlijkheid niet verdwijnen.

De democratisering van productie- en distributiemiddelen in media en communicatie levert nieuwe interessante verschijnselen op, die momenteel nog sterk in ontwikkeling zijn en waarvan de toekomstige rol onzeker is.

De beleidsmatige decentralisering van de branche heeft duidelijk een 'lokaliserend' effect gehad. Als instantie waar miljoenen mensen over de vloer komen zijn ontwikkelingen in de lokale welzijns- en culturele voorzieningen voor de bibliotheek van belang. Ook ontwikkelingen in het boekbeleid en leesbevorderingbeleid zijn voor de bibliotheek relevant. Toegang tot informatie bieden in het digitale domein stuit op weerstand van commerciële partijen die uit angst voor ongecontroleerde illegale verspreiding van hun content zware beperkingen opleggen aan de openbare bibliotheken.

Op de mediamarkt gaan internationalisering en economische concentratie hand in hand. De overheid poogt onafhankelijke en pluriforme informatievoorziening te bevorderen. Met het internet is er een groei van nichemarkten ontstaan, waardoor relatief obscure titels beter beschikbaar worden. Deze nieuwe marktdynamieken hebben negatieve repercussies voor de bibliotheek, maar kunnen ook inspireren tot een herpositionering.

Er is een heel nieuw spectrum aan contactmogelijkheden ontstaan, van directe interactie tot sociale netwerksites en sites met *user generated content*. Informatie vinden is in het digitale tijdperk vaak eenvoudiger dan voorheen. Tegelijkertijd bestaan er twijfels over de kwaliteit van de informatie op het internet en over de vaardigheden van mensen om in de overvloed hun weg te vinden.

5 Ontwikkelingen in bibliotheekgebruik

Hoofdstuk 5 beschrijft het bibliotheekgebruik in de afgelopen dertig jaar. Hoewel dat gebruik uit meer bestaat dan de bibliotheek bezoeken en boeken lenen, beperkt ons onderzoek zich hier grotendeels toe. Over andere vormen van bibliotheekgebruik zijn maar beperkt cijfers beschikbaar, en zeker geen trendgegevens.

Bibliotheekgebruik loopt sinds de jaren negentig terug in alle meetbare vormen: lidmaatschappen, bezoek, leners en uitgeleende boeken. Dit ondanks een toename

Bibliotheekgebruik loopt sinds de jaren negentig terug in alle meetbare vormen: lidmaatschappen, bezoek, leners en uitgeleende boeken.

in de mediabudgetten van bibliotheken, een min of meer stabiel aantal vestigingen en een collectie die relatief gezien minder hard krimpt dan het aantal uitleningen. Ook het computergebruik in de bibliotheek vertoont een dalende lijn doordat steeds meer mensen thuis een pc met internetaansluiting hebben.

De bibliotheek verliest sneller terrein onder mannen, werkenden en hoger opgeleiden. Onder ouderen, lager opgeleiden en vrouwen is de afname minder sterk. Alleen Turkse en Marokkaanse Nederlanders vertonen een tegengestelde trend. Niet alleen neemt hun bibliotheekgebruik toe, ook is het onder tieners en jongvolwassenen opvallend hoog (hoger dan onder hun autochtone leeftijdgenoten).

De analyses weerspreken sommige verklaringen die de bibliotheken zelf geven voor de verminderde belangstelling. De invoering van het leenrecht rond 1996 en het deels doorberekenen ervan in de leentarieven (een bijdrage per geleend boek) zullen niet bevorderlijk zijn geweest voor de uitleen, maar er is geen duidelijk 'extra effect' waarneembaar in de cijfers. Ook het vermoeden dat een tanende tevredenheid met de bibliotheek de daling van het gebruik verklaart, is niet met de cijfers in overeenstemming te brengen.

Wat wel leidt tot minder uitleen van bibliotheekboeken is dat mensen meer boeken kopen en cadeau krijgen. Ook is de 'ontlening' generatiegebonden: jongere mensen, opgegroeid met een omvangrijker bibliotheekcollectie dan generaties voor hen, gaan in de basisschoolleeftijd vaak naar de bibliotheek, hun – gratis – bibliotheekgebruik loopt echter hard terug zo gauw ze volwassen worden en eenmaal volwassen gaan zij minder vaak naar de bibliotheek dan oudere generaties. Voor een 'terugkeereffect', volwassenen die weer lid worden van de bibliotheek als ze zelf kinderen krijgen, is in een analyse op het niveau van geboortecohort geen ondersteuning te vinden.

6 Veranderend mediagebruik

In hoofdstuk 6 besteden we aandacht aan wat er in de afgelopen dertig jaar is veranderd in het bredere mediagebruik, als context voor een beter begrip van de terugloop in het bibliotheekgebruik zelf. We richten ons vooral op lezen en informatie zoeken, twee activiteiten die de kern van de bibliothecaire dienstverlening raken.

Voor de bevolking als geheel is de tijdsbesteding aan media in de vrije tijd sinds midden jaren zeventig opvallend constant gebleven. Binnen dat tijdsbudget ging een geleidelijke teruggang in het lezen van gedrukte media tot 2000 gepaard met een stijging in de televisiekijktijd en (vanaf midden jaren tachtig) van computergebruik. Sinds 2000 zien we een snelle toename van online computergebruik, die nu vooral ten koste lijkt te gaan van televisiekijken.

Er zijn grote verschillen in mediagebruik naar leeftijd. De vergelijking van jongere en oudere leeftijdsgroepen leert dat nieuwe media telkens het eerst en innigst worden omarmd door jongeren. Het verschil in mediagebruik komt vooral (maar niet uitsluitend) tot stand doordat jongere generaties vernieuwingen vanzelfsprekender in hun activiteitenpatronen opnemen dan oudere generaties. Ook de afnemende populariteit van oudere media is voor een groot deel generatiegebonden. Kijkt men naar de verhoudingen in tijdsbesteding aan oude en nieuwe media, dan blijven deze binnen generaties met het ouder worden opvallend constant.

Boeken zijn nog altijd populair als media voor ontspanning en wegdromen uit de realiteit. Internet is sterk in opkomst als bron van informatie. Opnieuw zijn overeenkomstige verschillen naar generatie waarneembaar voor oude en nieuwe media.

De vernieuwingen in het media-aanbod hebben zich eerst en vooral afgespeeld in het commerciële domein en dus buiten de invloedssfeer van de openbare bibliotheken. Het is dan ook niet vreemd dat de balans in tijdsbesteding is verschoven in het nadeel van de bibliotheek, wier dienstverlening nog altijd vooral is ingesteld op dat publieke domein. Dit wil niet zeggen dat een verdere daling in het gebruik van de bibliotheek onvermijdelijk is; maar wel het meest waarschijnlijk.

De vernieuwingen in het media-aanbod hebben zich eerst en vooral afgespeeld in het commerciële domein en dus buiten de invloedssfeer van de openbare bibliotheken.

7 De toekomst van de bibliotheek

In hoofdstuk 7 staat de toekomst van de openbare bibliotheek centraal. We schetsen eerst een beeld van de waarschijnlijke toekomst van de bibliotheek, uitgaande van het doorzetten van de gesignaleerde trends. Dan zetten we een situatie neer waarin deze trends sneller doorzetten dan tot dusver, de mogelijke toekomst. Beide toekomstbeelden zijn beschreven voor de vijf kernfuncties van de bibliotheek: 'kennis en informatie', 'ontwikkeling en educatie', 'kunst en cultuur', 'lezen en literatuur' en 'ontmoeting en debat'.

Vertrekpunt van de toekomstschets zijn zes trends:

1 Van beperkt aanbod en beperkte toegang tot informatie naar overvloedig aanbod en ruime toegang

Deze ontwikkeling vond aanvankelijk mede dankzij bibliotheken plaats, maar in recente jaren vooral door commerciële media en internet. Er is meer informatie te verkrijgen op het open web, waarvoor geen professionele bemiddeling (door een bibliothecaris of anderszins), en dus ook geen collectievorming, nodig is.

2 Van analoge naar digitale media en informatie

Content komt in toenemende mate los van de drager; de inhoud is wat wordt verkocht of uitgeleend, niet de drager. Dit leidt tot de noodzaak andere verkoop- en uitleenmodellen te ontwikkelen. Zo wordt het ook belangrijk om de talloze titels waar maar weinig vraag naar is digitaal op de plank te houden. Bij een manifeste vraag kunnen deze titels in zeer kleine oplage of zelfs per stuk worden gedrukt en uitgegeven (*printing/publishing on demand*).

3 Van publiekrechtelijke naar privaatrechtelijke werking van de media- en informatiemarkt

In veel Europese landen heeft de overheid een minder sturende rol in media en informatie, mede door de regelgeving van de Europese Unie. De openbare toegankelijkheid van content is daarmee minder goed gewaarborgd – wat niet automatisch inhoudt dat die ook minder wordt. Wel hebben private aanbieders (uitgevers) de neiging hun content zo goed mogelijk af te scherm van algemene verspreiding, wat de openbare bibliotheken in hun publieke missie hindert.

4 Van gerichtheid op het algemene publiek naar op het individu toegesneden dienstverlening

De individuele gebruiker wordt regelmatig benaderd met aanbiedingen op basis van zijn eigen koop- of leengedrag en dat van anderen en heeft daar over het algemeen geen problemen mee. Bibliotheacarissen hechten meer waarde aan de privacy van de gebruiker dan de gebruikers zelf, getuige de vele persoonlijke informatie die men met anderen deelt op netwerksites als Hyves en Facebook. Het kan zijn dat men de mogelijke consequenties van deze 'vrijgevigheid' niet overziet. De zeer sterke beperkingen die bibliotheken zichzelf opleggen gaan waarschijnlijk echter een stuk verder dan nodig is, zowel uit juridisch oogpunt als gezien de verwachtingen van hun klanten.

5 Van gebruik van gedrukte en audiovisuele naar digitale media

Deze tendens vindt a fortiori – maar zeker niet uitsluitend – plaats onder jongere generaties en hoger opgeleiden. Digitale media onderscheiden zich steeds minder scherp van de gedrukte en audiovisuele media, omdat zij die in zich opnemen. Met andere woorden, geschreven en audiovisuele content vindt steeds vaker via digitale kanalen zijn weg naar de gebruiker.

6 Van allocutie naar consultatie en conversatie

Allocutie behelst het 'omroepmodel' waarin content stroomt van een centrale instantie naar veel verspreide ontvangers, waarbij de centrale instantie thema, tijdstip en tempo van de informatieoverdracht bepaalt. Bij consultatie stroomt content ook van een centrale instantie naar gebruikers, maar zijn het de gebruikers die thema, tijdstip en tempo van de informatieoverdracht bepalen (websites bezoeken, content downloaden). Bij conversatie stroomt content tussen gebruikers onderling (netwerksites, *peer-to-peer*-uitwisseling van content, links delen). Wat tegenwoordig Web 2.0 heet, is een combinatie van consultatie en conversatie (bv. Wikipedia, Youtube, Flickr, LibraryThing).

Door ontwikkelingen als digitalisering en individualisering verandert de oriëntatie van vooral jongere gebruikers op media en informatie fundamenteel. De meerwaarde van een geordende collectie van fysieke informatie- en cultuurdragers daalt. Die collectie wordt steeds meer als een beperkte uitsnede uit het totaal beleefd, in vergelijking met het snel groeiende aanbod buiten de bibliotheek. Terwijl gebruikers vroeger meerwaarde ervoeren in een institutie die het aanbod aan informatie en cultuur voor hen organiseerde, raken zij er nu steeds meer aan gewend het aanbod zelf, op hun eigen wijze, te organiseren (misschien wel losser, incompleter en vergankelijk) en naar hun hand te zetten.

Vanuit haar publieke opdracht staat de openbare bibliotheek nu voor de taak de gebruikers op te zoeken en te

Vanuit haar publieke opdracht staat de openbare bibliotheek nu voor de taak de gebruikers op te zoeken en te assisteren bij de wijze waarop zij hun eigen content organiseren. Pas als gebruikers de bibliotheek in het vizier krijgen, is de voorwaarde geschapen om hen in contact te brengen met de fysieke én de digitale collectie.

assisteren bij de wijze waarop zij hun eigen content organiseren. Pas als gebruikers de bibliotheek in het vizier krijgen, is de voorwaarde geschapen om hen in contact te brengen met de fysieke én de digitale collectie.

Voor de toekomstbeelden hebben we een SWOT-analyse (*strenghts, weaknesses, oppor-tunities, threats*) uitgevoerd. Sterke punten van de bibliotheek zijn haar nog altijd omvangrijke bereik, niet alleen als een instelling waar men boeken kan lenen om bij weg te dromen en te ontspannen, maar ook als een neutrale en laagdrempelige plaats om te verblijven en content te consulteren. Daarnaast zijn de uitgebreide col-lectie en de goede banden met het basisonderwijs sterke punten van de bibliotheek. Zwakke punten zijn de terugloop in het aantal leden en de uitleningen, met name onder tieners en jongvolwassenen, en de beperkte zichtbaarheid van de bibliotheek in het digitale domein.

Kansen liggen er voor de bibliotheek evenwel juist in de digitalisering. Door handig gebruik te maken van de distributiemogelijkheden die het internet biedt is de toegang tot de content van de bibliotheek te verbeteren. Het grote gebruik van de bibliotheek door Turkse en Marokkaanse jongeren biedt ook interessante aankno-pingspunten om de maatschappelijke positie van de bibliotheek verder te ontwik-kelen. De maatschappelijke aandacht voor sociale cohesie en ‘een leven lang leren’ bieden mogelijkheden voor de bibliotheek om in samenwerking met andere instel-lingen nuttige diensten te leveren.

De bedreigingen zijn niettemin ook talrijk. De veranderende verwachtingen en behoeften van klanten (meer individueel maatwerk, snellere levering) vergen aanpas-singen van de bibliotheek. Ook de vergrijzing van het personeel betekent binnen een aantal jaren een bedreiging gezien het gebrek aan voldoende gekwalificeerde jonge aanwas. Substitutie van bibliotheekdiensten door andere aanbieders manifesteert zich in het informatiezoekgedrag (waarvoor de bibliotheek steeds minder in aan-merking komt) en in de toename van boeken kopen in plaats van lenen.

Als we de kansen en bedreigingen tegen elkaar afwegen en de zes genoemde trends in beschouwing nemen, zal de komende tien jaar het bibliotheekgebruik waarschijnlijk blijven dalen. Voor elk van de vijf kernfuncties van de basisbibliotheek werken we deze gedachte uit in een milde variant, de waarschijnlijke toekomst, en een extremere variant als de zes trends versneld doorzetten, de mogelijke toekomst.

Waarschijnlijke toekomst

De waarschijnlijke toekomst toont een verder afnemend bibliotheekgebruik, wat leidt tot een beperkter draagvlak voor de bibliotheek onder de bevolking. In de

*De waarschijnlijke toekomst
toont een verder afnemend
bibliotheekgebruik, wat leidt tot
een beperkter draagvlak voor de
bibliotheek onder de bevolking.*

branche en bij beleidsmakers bestaat het idee dat de bibliotheek er vooralsnog niet in slaagt de vernieuwing krachtig genoeg ter hand te nemen. Het gevoel van urgentie is groot, maar er zijn factoren in het spel die – zoals bij elke cultuuromslag – remmend werken op vernieuwing en zich lastig laten wegnemen. De trends

in de omgeving worden wel geregistreerd en als belangrijk en soms bedreigend aangemerkt, maar dit leidt tot onvoldoende verandering in de dagelijkse praktijk, mede doordat het bibliotheekpersoneel niet altijd over actuele ICT-kennis en ervaring beschikt. In de waarschijnlijke toekomst zal vooral de functie ‘kennis en informatie’ (blijven) lijden onder de veranderingen in de omgeving, vooral de digitalisering. Ook de functie ‘lezen en literatuur’ zal in termen van uitleencijfers door ontlening en door het grotere aandeel gekochte en cadeau gekregen boeken verder dalen. In de functies ‘educatie en ontwikkeling’ en ‘kunst en cultuur’ lijken de bedreigingen minder groot. Bij ‘kunst en cultuur’ én bij ‘ontmoeting en debat’ is het, bij gebrek aan metingen van de maatschappelijke impact, moeilijk in te schatten hoe deze zich in de praktijk verhouden tot kennis en lezen.

Mogelijke toekomst

In de mogelijke toekomst loopt de afkalving van het bibliotheekgebruik in het komende decennium sneller dan in het verleden. Door de komst van aantrekkelijke, gebruikersvriendelijke alternatieven op het internet en contentleveranciers die een directe band aangaan met gebruikers kan de bibliotheek, vanouds aanbodgecentreerd, sterk gemarginaliseerd raken. De aanzienlijke daling van het aantal mensen dat over de vloer komt krijgt gevolgen voor alle kernfuncties, maar zeker voor die functies waarin juist dat brede bereik van de bibliotheek voorwaarde is voor het ontwikkelen van andere activiteiten. In die omstandigheden zal het rendement van in de bibliotheek geïnvesteerde publieke middelen ter discussie komen te staan. Haar positie marginaliseert, want het lukt de bibliotheek niet om ‘de supermarkt van de informatiesamenleving’ te worden. Ze verwordt eerder tot de buurtsuper op de hoek: handig voor een snelle vergeten boodschap, maar verhoudingsgewijs te duur en met een te klein assortiment om klanten te verleiden tot het doen van de wekelijkse boodschappen.

Dat het draagvlak van de openbare bibliotheek de komende tien jaar waarschijnlijk zal afnemen, wil uiteraard niet zeggen dat dit een wenselijke ontwikkeling is. De onwenselijkheid schuilt dan niet per se in de gevolgen voor de institutie ‘openbare bibliotheek’ zelf, maar wel in de maatschappelijke functies die ze vervult. Aan de hand van de eerder genoemde negen normatieve principes is vast te stellen op welke vlakken vanuit maatschappelijk oogpunt tekortkomingen ontstaan – in economische termen ‘marktfalen’ geheten – als om het even welk van de twee toekomstbeelden werkelijkheid wordt. Deze analyse geeft aan hoe de bibliotheek haar maatschappelijke taak op een andere wijze inhoud kan geven. De onwenselijke gevolgen van een verdere afkalving van bibliotheekgebruik verschillen per kernfunctie, maar liggen allemaal in het marktfalen dat ontstaat in termen van onafhankelijkheid, diversiteit, objectiviteit, betrouwbaarheid en sociale insluiting.

Dat het draagvlak van de openbare bibliotheek de komende tien jaar waarschijnlijk zal afnemen, wil uiteraard niet zeggen dat dit een wenselijke ontwikkeling is.

De conclusie kan luiden dat er ook over tien jaar voldoende reden is om uit publieke middelen correctie van de markt te financieren. De openbare bibliotheek zal dan wel iets te bieden moeten hebben om voor de verantwoordelijke overheden een vanzelfsprekende partner te zijn in het tegengaan van de gesignaleerde lacunes. Naar onze inschatting liggen er in elk geval op de volgende punten belangrijke taken:

- Bij het leren lezen – in de informatiesamenleving van 2018 misschien van groter belang dan ooit – mist vooral het primaire onderwijs een belangrijke ondersteuning (een brede collectie kinder- en jeugdboeken, deels gericht op het leren lezen zelf) dicht bij huis. Hetzelfde geldt voor het onderwijs aan volwassenen in Nederlands als tweede taal.
- De overheid mist een belangrijk instrument voor de spreiding van de Nederlandstalige literaire cultuur. De ontwikkelingen worden maar ten dele gecompenseerd door de licht stijgende boekenverkoop (ter indicatie: jaarlijks worden nu nog bijna drie keer zo veel boeken geleend als gekocht).
- Mensen missen een plaats waar zij met vragen terecht kunnen over de relevantie, de onafhankelijkheid en de betrouwbaarheid van kennis en informatie.
- Dorpen raken een van de laatst overgebleven voorzieningen voor lokale informatie en maatschappelijke ondersteuning kwijt. Het gaat dan zowel om de lokale informatievoorziening als om maatschappelijke ondersteuning. In de buitenwijken van grote steden valt voor gemeenten een belangrijk instrument van welzijnsbeleid weg.
- Er ontbreekt een instantie die ontwikkelingen in de openbare informatievoorziening volgt en zonodig bijstuurt. Hoewel internet gemakkelijker niches biedt voor kleinere interessegroepen is er geen garantie dat in een vrije markt voor alle burgers een onafhankelijk, betrouwbaar en pluriform aanbod aan content beschikbaar is.

Het is niet zo dat de bibliotheek het enige instituut is dat in deze leemtes kan voorzien, maar gezien haar huidige omvang, bereik en expertise ligt het vooralsnog voor de hand deze taken aan de bibliotheek toe te kennen.

8 Handreikingen voor beleid

Het afsluitende hoofdstuk 8 bevat handreikingen voor het beleid van de branche en de betrokken overheidslagen in de komende jaren. Ze zijn mede gebaseerd op gesprekken met experts uit de branche en vertegenwoordigers van overheden. De experts noemen algemeen de noodzaak van verdere digitalisering van de dienstverlening en van meer daadkracht. Verder vestigt men de aandacht op de nieuwe dienstverlening die de bibliotheek kan of moet willen bieden, en de personele complicaties die daarbij komen kijken. Over de inrichting van en de samenwerking tussen basisbibliotheken en de verdeling van backoffice- en frontofficetaken tussen de verschillende niveaus in de branche lopen de meningen wat meer uiteen. De meeste gesprekspartners vinden dat de backofficetaken moeten verschuiven van lokaal en regionaal naar landelijk niveau. De frontofficetaken moeten vanwege de verankering in de samenleving lokaal georganiseerd blijven, is de overheersende opinie. In deze tegengestelde tendensen staat op termijn de positie van het midden-niveau van de provincies ter discussie. Over de bestuurlijke inrichting van de branche lopen de meningen het meest uiteen. Zeker met het eindigen van het mandaat van de Stuurgroep Bibliotheken en het Procesbureau Bibliotheekvernieuwing maakt menigeen zich zorgen over de regie in het vernieuwingsproces. Over de vraag welke partij welke taken moet oppakken wordt namelijk verschillend gedacht. Een heldere afbakening van de rol van brancheorganisatie, gemeenten, provincies en rijk is voor de voortgang van de bibliotheekvernieuwing van evident belang.

Onze handreikingen voor beleid richten zich op inhoudelijke en bestuurlijk-organisatorische vereisten. Inhoudelijk is het centraal stellen van de gebruiker essentieel. De bibliotheek zal haar dienstverlening moeten aansluiten bij de manier waarop mensen digitaal steeds meer zelf content zoeken, ordenen, delen en produceren. Doordat het ook voor de bibliotheek niet langer mogelijk is om al wat er verschijnt zinvol te ordenen, verschuift het zwaartepunt in het collectioneren en ordenen van informatie van de bibliotheek naar haar (potentiële) gebruikers zelf. Het zal er de komende tien jaar om gaan dat de bibliotheek deze ontwikkeling zo goed mogelijk faciliteert. Ook zal de bibliotheek onvermijdelijk moeten kiezen in welke dienstverlening zij zich specialiseert. In het huidige communicatiebestel is het niet mogelijk om overal een gids in te zijn, en het is ook niet altijd nodig.

Inhoudelijk is het centraal stellen van de gebruiker essentieel. De bibliotheek zal haar dienstverlening moeten aansluiten bij de manier waarop mensen digitaal steeds meer zelf content zoeken, ordenen, delen en produceren. Doordat het ook voor de bibliotheek niet langer mogelijk is om al wat er verschijnt zinvol te ordenen, verschuift het zwaartepunt in het collectioneren en ordenen van informatie van de bibliotheek naar haar (potentiële) gebruikers zelf. Het zal er de komende tien jaar om gaan dat de bibliotheek deze ontwikkeling zo goed mogelijk faciliteert.

Dit leidt tot de volgende tien inhoudelijke handreikingen:

1 Maak content beter vindbaar

Sluit aan bij de manier waarop gebruikers content en verhalen zoeken, uitwisselen en met elkaar delen. De aloude decimale, hiërarchische classificatiesystemen van bibliotheken – noodzakelijk om een fysieke collectie te ordenen – worden langzaam maar zeker naar de achtergrond gedrongen door nieuwe, minder exacte maar wel praktische manieren van classificeren (*tag clouds*, aantal downloads, zoeken op titelwoorden, *full text search*). Probeer content zo te presenteren dat gebruikers hem snel en eenvoudig kunnen vinden. Lever waar mogelijk content digitaal aan. Waar dat niet mogelijk is en men op de fysieke drager is aangewezen, valt met slimme technologie (de RFID-chips in alle bibliotheekboeken) nog veel te verbeteren in het leiden van de gebruiker naar de betreffende plek in de bibliotheek. Voor gebruikers komt gemak in content vinden vóór de kwaliteit van content: als ik het snel kan vinden, dan is ‘goed’ goed genoeg. Zoals een recent rapport stelt: ‘If convenience does trump quality, then it is the librarians’ job to make quality convenient’ (OCLC, *Sharing, privacy and trust in our networked world*, 2007).

2 Maak de collectie hybride

Open collecties voor digitale content op het open web. Bied niet alleen aan wat de bibliotheek zelf fysiek in huis heeft, maar verwijs ook naar waardevolle content op het web. Kies welke onderwerpen wel en welke niet worden bijgehouden (zie handreiking 7). Doe dit op landelijke schaal en zorg voor een centrale taskforce die deze content opspoort en de URL’s actualiseert.

3 Ga op de gebruiker af

Besef dat de groeiende groep internetgebruikers zich niet oriënteert op instituties met een degelijke reputatie, maar steeds meer op de collectieve aanbevelingen van andere internetters. Wacht dus niet tot deze mensen naar de (site van de) bibliotheek komen, maar richt alle aandacht op gebruikers bereiken met wat je in huis hebt. Ontwikkel innovatieve concepten, gericht op digitale plaatsen waar veel gebruikers komen (Google, Hyves, Marktplaats, Kelkoo en dergelijke) of maak gebruik van bestaande mogelijkheden zoals een e-mail sturen naar bepaalde groepen gebruikers (nulleners bijvoorbeeld).

4 Beschouw ontlening en ontlending niet als onvermijdelijk en schrijf het boek niet af

Mensen zien de bibliotheek blijkens onderzoek vooral als een plek waar men boeken kan vinden en lenen. Hoewel boeken minder in trek zijn, zien nog altijd vier miljoen Nederlanders een reden om lid te zijn van de bibliotheek. Bibliotheken die met persoonsgerichte marketing werken of de openingstijden verruimen, zien dikwijls een groei in het gebruik, ook in het lenen van boeken. De meeste andere landen kampen niet met een dalend aantal uitleningen van boeken, en waar dat wel gebeurt, slaagt men erin de aantallen uitleningen van andere (audiovisuele) materialen te doen

stijgen. Reden genoeg dus om te blijven geloven in de waarde van de fysieke collectie voor gebruikers. Het gaat er vooral om dat gebruikers die collectie op of via het web weten te vinden en verwijzingen naar die collectie met elkaar kunnen delen.

5 *Personaliseer de dienstverlening en doe hiertoe marktonderzoek*

Ontwikkel persoonsgerichte digitale dienstverlening op basis van de uitleenregistraties à la internetboekhandels als Amazon en Bol. Gebruikers maken zich een stuk minder zorgen om hun privacy dan bibliothecarissen denken en zijn waarschijnlijk – zeker bij een vertrouwde institutie als de openbare bibliotheek – bereid om gegevens over zichzelf te laten gebruiken voor persoonsgerichte aanbevelingen op basis van hun eigen leengedrag en dat van anderen. Ontwikkel met de beschikbare gegevens bovendien meer kennis van gebruikers en (vooral) van niet-gebruikers, zodat naast collectie-aanbevelingen ook andere, op de persoon toegesneden, aanbevelingen mogelijk zijn, bijvoorbeeld over de dienstverlening van samenwerkingspartners (culturele uitgaanstips, evenementen).

6 *Diversifieer de toegang tot digitale content*

Bied specifieke bronnen van digitale content aan voor specifieke doelgroepen en hang daar indien nodig een apart prijskaartje aan, bovenop het standaardlidmaatschap. Zorg dat de toegang tot deze content via *digital rights management* goed is afgeschermd, zodat de rechthebbenden (uitgevers) de bibliotheek als distributeur kunnen vertrouwen.

7 *Maak keuzes in de gidsfunctie*

Probeer niet langer op basis van de eigen bibliothecaire deskundigheid ‘de’ gids te zijn voor mensen in het uitdijende media- en informatielandschap. Mensen raken door internet steeds meer gewend te vertrouwen op de collectieve oordelen (op sociale websites) van anderen en minder op professionele expertise. Die expertise ontwikkelt zich gezien het enorme en nog altijd uitdijende aanbod ook te langzaam om van grote waarde te kunnen zijn. Focus daarom, uitgaande van de publieke missie van de openbare bibliotheek, op onderwerpen van maatschappelijk belang, bouw daaromheen een goede collectie, inclusief links naar op het web vrij beschikbare content, en weet de gebruiker hiermee te bereiken – eerst digitaal, vervolgens ook fysiek.

8 *Steun burgers bij de ontwikkeling van informatievaardigheden en, breder, mediawijsheid*

Dat gebruikers steeds meer centraal komen te staan in het verspreiden en ordenen van content houdt in dat de traditionele gidsfunctie van bibliotheken meer op de achtergrond raakt. Bibliothecarissen kunnen met hun expertise gebruikers wel helpen om zelfredzaam te worden in de omgang met informatie en media. Voor velen is het aanbod onoverzichtelijk. Vooral voor volwassen gebruikers die via het reguliere onderwijs niet meer te bereiken zijn ligt hier een maatschappelijk belangrijke taak.

9 Zorg voor lokale verankering enerzijds (frontofficetaken) en landelijke verankering (backofficetaken) anderzijds

Op lokaal niveau kan maatwerk worden verricht in met name functies als 'kennis en informatie' (zie 'de G!DS', een voorziening die veel lokale informatie bundelt) en 'kunst en cultuur' (samenwerking met culturele partners in stad en streek). Op landelijk niveau kan die dienstverlening plaatsvinden die niet aan lokale omstandigheden is gebonden en landelijk efficiënter te organiseren is.

10 Diversifieer de dienstverlening van de fysieke vestigingen

Vooraf in grote steden ligt het meer voor de hand maatwerk in een wijk te leveren dan overal in een volledig aanbod te voorzien. Een nieuwe, kinderrijke buurt heeft andere behoeften dan een wijk met veel etnische groepen of een wijk met overwegend senioren. Bezie voor de centrale vestiging de mogelijkheden tot vergaande samenwerking met andere centrale instellingen, zoals het gemeentearchief en het gemeentemuseum, omdat in de gebundelde collecties en expertises meerwaarde voor de gebruikers schuilt.

Tot slot komen we tot de bestuurlijke handreikingen. Op bestuurlijk en organisatorisch vlak heeft de branche in het afgelopen decennium al de nodige veranderingen ondergaan. Nu de noodzaak van inhoudelijke vernieuwing zich nadrukkelijk aandient, is het niet het moment voor verdere bestuurlijk-organisatorische veranderingen. Daarmee is niet gezegd dat de huidige inrichting van de sector optimaal is. Het grote aantal leden (basisbibliotheken) van de brancheorganisatie Vereniging van Openbare Bibliotheken (VOB) belemmert de slagkracht van de branche. De innovaties die landelijk worden ontwikkeld staan volgens de leden ook vaak te ver af van de basis. Oplossingen kunnen zijn een verdere schaalvergroting, waardoor een beperkter aantal basisbibliotheken overblijft, of een andere organisatie van innovatie door de brancheorganisatie via een tendersysteem waarbij basisbibliotheken intekenen op uitvoering van innovatieprojecten.

Binnen de bestaande bestuurlijke inrichting is het zaak om de voordelen van lokale verankering en decentralisering te combineren met landelijke daadkracht. Differentiatie van het aanbod in vestigingen, de verdeling van back- en frontofficetaken en de vervanging van het personeel verdienen daarbij in het bijzonder de aandacht. Wat betreft de bestuurlijke inrichting van de branche moet gewerkt worden aan een krachtiger invulling van het opdrachtgeverschap van gemeenten. Een zekere verschuiving van de regierol van de provincie naar het landelijke niveau lijkt een goede manier om de innovatiekracht te mobiliseren die nodig is om de neergang in het bibliotheekgebruik te keren.

Urgente punten voor de korte termijn:

- 1 continuering van samenwerking tussen de branche en de drie overheidslagen in het belang van de inhoudelijke vernieuwing van het openbaar bibliotheekwerk;
- 2 oplossingen zoeken voor het dreigende tekort aan personeel, in het bijzonder personeel dat de inhoudelijke vernieuwing kan vormgeven;
- 3 kennislacunes opvullen met onderzoek.

Ad 1. Aangezien het mandaat van de Stuurgroep Bibliotheken en het Procesbureau Bibliotheekvernieuwing eind 2007 is afgelopen, is het van groot belang dat de regie in het vernieuwingsproces niet zoek raakt. De betrokken partijen hebben uiteenlopende belangen. Uit de gesprekken met betrokkenen kwam enige vrees naar voren dat deze belangen bij ontbreken van centrale regie de overhand krijgen, terwijl er maar één belang centraal zou moeten staan, namelijk de inhoudelijke vernieuwing. Daarvoor is bestuurlijk-organisatorische 'rust in de tent' cruciaal. Het is aan de betrokken partijen (de drie overheidslagen en de branche zelf) om opnieuw tot overeenstemming te komen over de onderlinge verdeling van verantwoordelijkheden. Mocht deze overeenstemming niet tot stand komen, dan heeft het rijk de taak deze af te dwingen. Als een goede wettelijke regeling voor het openbaar bibliotheekwerk – die nu ontbreekt – de bestuurlijke rust kan bevorderen, verdient het aanbeveling een reeds door de VOB ingezet traject vanuit het rijk op korte termijn vervolg te geven.

Ad 2. De belangrijkste voorwaarde voor inhoudelijke vernieuwing van het openbaar bibliotheekwerk is de aanpak van het personeelsprobleem. Dat kent drie componenten die in dezelfde negatieve richting werken. Ten eerste de versnelde uitstroom van personeel die binnen enkele jaren zal beginnen. Ten tweede het gebrek aan jonge mensen die kiezen voor een loopbaan in de openbare bibliotheek, deels door het wat bedagde imago van de sector en deels door het gebrek aan loopbaanperspectief (een weinig concurrerende salariëring en weinig omvangrijke banen). Ten derde de inhoudelijke vernieuwing waarvoor nog geen kant-en-klare opleidings- en bijscholingsmodellen bestaan.

Alles bij elkaar is de personeelskwestie de meest urgente hindernis voor het slagen van de inhoudelijke vernieuwing. Het zijn immers de mensen die het moeten doen. Op zeer korte termijn zullen branche en overheden de handen ineen moeten slaan om tot een masterplan te komen waarin opleiding, rekrutering en salariëring in samenhang worden aangepakt. Een sturende rol van het rijk, met een daarbij benodigde financiële injectie, ligt voor de hand.

Ad 3. Tijdens deze studie kwamen enkele belangrijke kennislacunes aan het licht die een beperkende factor in de analyses vormden. Een volwassen onderzoeksagenda voor de branche, die aan meerdere lacunes tegelijk het hoofd kan bieden, moet daarom snel gestalte krijgen. Ten eerste is er weinig bekend over de redenen die mensen aanvoeren om geen lid te zijn of geen gebruik te maken van de openbare bibliotheek. Het bestaande onderzoek richt zich sterk op de gebruikers. Zij worden vaak benaderd tijdens hun bibliotheekbezoek, wat vertekeningen in optimistische richting in de hand werkt. Meer bevolkingsonderzoek (onder gebruikers én niet-gebruikers) is wenselijk. Daarnaast is er weinig bekend over nulleners en afhakers. De eerste groep is wel lid maar maakt geen gebruik van zijn lidmaatschap. Niet lenen is een voorbode van afhaken: opzegging van het lidmaatschap. Bij gerichte benadering van deze groepen met de vraag naar de achterliggende redenen blijkt dat een deel ervan wel degelijk relatief eenvoudig voor de bibliotheek is terug te winnen.

Door de registratie van uitleningen beschikken bibliotheken over een schat aan materiaal om wensen en behoeften van hun leden in kaart te brengen. Vooralsnog blijken deze gegevens weinig te worden geanalyseerd voor marketingdoeleinden. Zoals analyses hebben laten zien, kan er veel interessante kennis uit deze gegevens worden gehaald die de inhoudelijke vernieuwing van de dienstverlening ten goede kan komen.

Een opmerkelijke bevinding is dat allochtone jongeren (met name van Marokkaanse origine) veel meer gebruik maken van de bibliotheek dan hun autochtone leeftijdsgenoten. Het zou interessant zijn te onderzoeken waar die verschillen precies vandaan komen. Nader onderzoek onder basisscholieren kan hierop meer licht werpen en strategieën voor bibliotheekbeleid genereren.

Verder verdient het aanbeveling de komende jaren evaluatieonderzoek standaard deel te laten uitmaken van innovatieve projecten om de effecten van nieuwe dienstverlening te toetsen. Dit soort onderzoek blijkt in de praktijk tot direct bruikbare suggesties voor verbetering te leiden. Het gaat om vaak kleinschalig, kwalitatief onderzoek dat weinig beslag legt op financiële middelen en relatief snel tot rapportages kan leiden.

Ten slotte is er de kwestie van de branchestatistieken. Het is onvermijdelijk dat bestaande vormen van dienstverlening beter worden gedocumenteerd dan nieuwe. Niettemin is het van groot belang dat ook nieuwe vormen van dienstverlening op onderling vergelijkbare wijze betrouwbaar in kaart worden gebracht in het Branche Informatiesysteem (BIS). Dit vereist naast een centrale inspanning vanuit de VOB de medewerking van alle bibliotheken.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. ISBN 90-377-0267-8

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel. Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2
Sociaal en Cultureel Rapport 2002. De kwaliteit van de quartaire sector. ISBN 90-377-0106-x
In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004. ISBN 90-377-0159-0
Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

The Netherlands in a European Perspective. Social & Cultural Report 2000. ISBN 90-377-0062-4 (English edition 2001)

The Quality of the Public Sector (Summary). Social and Cultural Report 2002. ISBN 90-377-0118-3

Nederlandse populaire versie van het SCR 2000

Nederland en de anderen; Europese vergelijkingen uit het Sociaal en Cultureel Rapport 2000. Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-5875-141-4

SCP-publicaties 2007

- 2007/1 Publieke prestaties in perspectief. Memorandum quartaire sector 2006-2011 (2007). ISBN 978-90-377-0298-9
- 2007/2 Nieuwe links in het gezin (2007). Marion Duimel en Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0287-3
- 2007/3 Robuuste meningen? Het effect van responsverhogende strategieën bij het onderzoek Culturele Veranderingen in Nederland (2007). Josine Verhagen. ISBN 978-90-377-0300-9
- 2007/4 Een nuchtere kijk op gezond gedrag. Vier thema's voor gezondheidsbevordering (2007). ISBN 978-90-377-0280-4.
- 2007/5 Verschillen in verzorging. De verzorging van ouderen in negen EU-landen (2007). Evert Pommer, Edwin van Gameren, John Stevens, Isolde Woittiez. ISBN 978-90-377-0258-3
- 2007/6 Prestaties van de rechtspraak: productiviteit in perspectief (2007). Ab van der Torre, Jedid-Jah Jonker, Frank van Tulder, Theresa Steeman, Gerard Paulides. ISBN 978-90-377-0294-1
- 2007/7 Türken in Deutschland und den Niederlanden. Die Arbeitsmarktposition im Vergleich (2007). Jaco Dagevos, Rob Euwals, Mérove Gijsberts en Hans Roodenburg. ISBN 978-90-377-0308-5
- 2007/8 Een gele kaart voor de sport. Een quick-scan naar wenselijke en onwenselijke praktijken in en rondom de breedtesport (2007). Annet Tiessen-Raaphorst en Koen Breedveld. ISBN 978-90-377-0307-8

- 2007/9 Kosten in kaart. Een macrokostendecompositie toegepast op instellingen voor verstandelijk gehandicapten (2007). Evelien Eggink, Jedid-Jah Jonker en Michel Ras. ISBN 978-90-377-0143-2
- 2007/10 Sport in the Netherlands (2007). Annet Tiessen-Raaphorst en Koen Breedveld. ISBN 978-90-377-0302-3
- 2007/11 Geld op de plank. Niet-gebruik van inkomensvoorzieningen (2007). Jean Marie Wildeboer Schut en Stella Hoff. ISBN 978-90-377-0207-1
- 2007/12 Toekomstverkenning vrijwillige inzet 2015 (2007). Paul Dekker, Joep de Hart en Laila Faulk. ISBN 978-90-377-0311-5
- 2007/13 Aandacht voor de wijk. Effecten van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid (2007). Karin Wittebrood en Tom van Dijk. ISBN 978-90-377-0309-2
- 2007/14 Meedoen met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2007 (2007). Mirjam de Klerk (red.). ISBN 978-90-377-0310-8
- 2007/15 Interventies voor integratie. Het tegengaan van etnische concentratie en bevorderen van interetnisch contact (2007). Mérove Gijsberts en Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0312-2
- 2007/16 Blijvend in balans. Een toekomstverkenning van informele zorg (2007). Alice de Boer en Joost Timmermans. ISBN 978-90-377-0313-9
- 2007/17 Vertrouwen in de rechtspraak nader onderzocht (2007). Paul Dekker en Tom van der Meer. ISBN 978-90-377-0318-4
- 2007/18 Verbinding maken. Senioren en internet (2007). Marion Duimel. ISBN 978-90-377-0317-7.
- 2007/19 Moeders, werk en kinderopvang in model. Analyse van arbeidsparticipatie- en kinderopvangbeslissingen van moeders met jonge kinderen (2007). Ingrid Ooms, Evelien Eggink en Edwin van Gameren. ISBN 978-90-377-0314-6
- 2007/20 De sociale staat van Nederland 2007 (2007). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer en Evert Pommer (red.). ISBN 978-90-377-0321-4
- 2007/21 Toekomstverkenning informele zorg (2007). Alice de Boer (red.). ISBN 978-90-377-0319-1
- 2007/22 Beter aan het werk. Trendrapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en werkhervatting (2007). Gerda Jehoe-Gijsbers (red.). ISBN 978-90-377-0327-6
- 2007/23 Out in the Netherlands. Acceptance of homosexuality in the Netherlands (2007). Saskia Keuzenkamp en David Bos. ISBN 978-90-377-0324-5
- 2007/24 Achterstand en afstand. Digitale vaardigheden van lager opgeleiden, ouderen, allochtonen en inactieven (2007). Eric van Ingen, Jos de Haan en Marion Duimel. ISBN 978-90-377-0316-0
- 2007/25 Het beste van twee werelden. Plattelanders over hun leven op het platteland (2007). Carola Simon, Lotte Vermeij en Anja Steenbekkers. ISBN 978-90-377-0320-7
- 2007/26 Maten voor gemeenten 2007. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid (2007). B. Kuhry, J.J.J. Jonker, m.m.v. M. Ras. ISBN 978-90-377-0323-8
- 2007/27 Jaarrapport integratie 2007 (2007). Jaco Dagevos en Mérove Gijsberts. ISBN 978-90-377-0330-6
- 2007/28 Discriminatiemonitor niet-westerse allochtonen op de arbeidsmarkt 2007 (2007). Iris Andriessen, Jaco Dagevos, Eline Nievers en Igor Boog. ISBN 978-90-377-0331-3
- 2007/29 Het bereik van het verleden. Ontwikkelingen in de belangstelling voor cultureel erfgoed. Het cultureel draagvlak deel 7. (2007). Frank Huysmans en Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0284-2
- 2007/30 Armoedemonitor 2007 (2007). Cok Vrooman, Stella Hoff, Ferdy Otten en Wim Bos. ISBN 978-90-377-0337-5
- 2007/31 Verklaringsmodel verpleging en verzorging 2007. Jedid-Jah Jonker, Klarita Sadiraj, Isolde Woittiez, Michiel Ras en Meike Morren. ISBN 978-90-377-0334-4

- 2007/32 *Comparing Care. The care of the elderly in ten EU-countries.* Evert Pommer, Isolde Woittiez en John Stevens. ISBN 978-90-377-303-0
- 2007/33 *Surfende senioren. Kansen en bedreigingen van ICT voor ouderen.* Jos de Haan, Oene Klumper, Jan Steyaert (red.). ISBN 978-90-377-0362-7

SCP-publicaties 2008

- 2008/1 *Vrijwillig verzorgd. Over vrijwilligerswerk voor zorgbehoevenden en mantelzorgers buiten de instellingen* (2008). Jeroen Devilee. ISBN 978-90-377-0353-5
- 2008/2 *Vroeger was het beter. Nieuwjaarsuitgave 2008* (2008). ISBN 978-90-377-0344-3
- 2008/3 *Facts and Figures of the Netherlands. Social and Cultural Trends 1995-2006* (2008). Theo Roes (ed.). ISBN 90-377-0211-8
- 2008/4 *Nederland deeltijdland. Vrouwen en deeltijdwerk* (2008). Wil Portegijs en Saskia Keuzenkamp (red.). ISBN 978-90-377-0346-7
- 2008/5 *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen* (2008). Andries van den Broek en Saskia Keuzenkamp (red.). ISBN 978-90-377-0336-8
- 2008/6 *De openbare bibliotheek tien jaar van nu* (2008). Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0351-1
- 2008/7 *De openbare bibliotheek tien jaar van nu. De hoofdlijnen* (2008). Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0373-3

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabebelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978-90-5260-260-8

Overige publicaties

Veel geluk in 2007. Nieuwjaarsuitgave (2007). Paul Schnabel (red.). ISBN 978-90-377-0295-8

Marktplaats Europa. Vijftig jaar publieke opinie en marktintegratie in de Europese Unie (2007). Paul Dekker, Albert van der Horst, Henk Kox, Arjan Lejour, Bas Straathof, Peter Tammes en Charlotte Wennekens. ISBN 978-90-377-0305-4

Samenloop van regelingen (2007). Mirjam de Klerk, Gerda Jehoel-Gijsbers. ISBN 978-90-377-0315-3

Hoe groot is de vraag? Operationalisatie van de potentiële vraag naar AWBZ-gefinancierde zorg (2007). Roelof Schellingerhout. ISBN 978-90-377-0341-2

Monitoring van sociale acceptatie van homoseksuelen in Nederland (2007). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0329 0.

Ondersteunende voorzieningen (2008). Roelof Schellingerhout. ISBN 978-90-3770354-2

Wel of niet aan het werk (2008). Patricia van Echtelt en Stella Hoff. ISBN 90-377-0364-1

Ontwikkeling van AWBZ-uitgaven 1985-2030 (2008). Evelien Eggink, Evert Pommer en Isolde Woittiez. ISBN 90-377-0365-8